

Пилипів М. В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Бялик В. Д.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ ТА ЗАСОБИ ЇЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Статтю присвячено дослідженню ввічливості як категорії, яка має мовне втілення. У статті визначаються основні етапи та напрями вивчення ввічливості, які наявні в лінгвістиці, з'ясовуються вербальні та невербальні засоби актуалізації ввічливості, встановлюється корелятивний зв'язок між ввічливістю та геджуванням, аналізуються засоби їх актуалізації в англійських наукових текстах.

Різні тлумачення категорії ввічливості зумовлено її комплексністю та багатоаспектністю, а також різними теоретичними та методологічними засадами її вивчення. В історії вивчення ввічливості в лінгвістиці виокремлюють такі етапи: класичний, у межах якого вона розглядається як прагматична категорія мовлення та комунікації; дискурсивний, який ураховує ментальні, соціо- та лінгвокультурні її породження; інтеракційний, що базується на ідеї спільного конструювання та розуміння ввічливості учасниками комунікації.

Категорія ввічливості актуалізується вербальними та невербальними засобами. Безпосереднім складником ввічливості є геджування, яке є інгерентною характеристикою англійської наукової комунікації, яка визначає змістове та прагматичне навантаження англійських наукових текстів. Маючи економічне походження, термін «геджування» практично не змінив своє значення в лінгвістиці, позначаючи так зване «мовне страхування», тобто захист від категоричних і неприємних висловлювань на адресу іншої сторони.

Актуалізація ввічливості та геджингу здійснюється в англійських наукових текстах одиницями пом'якшення їх категоричності, засобами вуалювання негативної думки їх авторів та деперсоналізації їх висловлювань. Ввічливість в англійських наукових текстах актуалізується не тільки геджингами, але й різнорівневими мовними одиницями з відповідним значенням і прагматичним навантаженням, а також паравербальними та невербальними візуально-риторичними засобами етикетизації наукового спілкування.

Ключові слова: англійські наукові тексти, ввічливість, геджування, етапи вивчення, засоби актуалізації, категоричність, прагматична категорія.

Постановка проблеми. Категорія ввічливості не є новою для лінгвістики. Її сутність і вияви досліджувалися лінгвістами в межах багатьох парадигм мовознавства: прагматики [7; 11; 12], лінгвокультурології [5; 6], соціолінгвістики [2], концептології [6]. Незважаючи на значну кількість досліджень означеної категорії, ще й дотепер немає її загальноприйнятої дефініції, по-різному трактується її сутність і визначаються різні етапи її дослідження та засоби її вираження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорію ввічливості та засоби її актуалізації в англійських текстах досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: О. О. Васильєва, В. І. Гавазова, О. М. Ільченко, Е. О. Куц, Т. В. Ларіна, Н. П. Савойская, П. Грайс [10], Р. Лакоффа [11],

П. Браун, С. Левінсона [7], Дж. Ліч тощо. Але, на нашу думку, недостатньо уваги приділено засобам актуалізації категорії ввічливості в науковій комунікації, що й визначає мету цієї наукової розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження категорії ввічливості та засобів її актуалізації в англійських наукових текстах. У зв'язку з цим завданнями є аналіз основних етапів та напрямів дослідження ввічливості в лінгвістиці, з'ясування вербальних та невербальних засобів актуалізації ввічливості, встановлення корелятивного зв'язку між увічливістю та геджуванням та засобами їх актуалізації в англійських наукових текстах.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що поняття ввічливості по-різному тлумачиться науковцями у зв'язку з його багатоаспектністю,

а також різними теоретичними та методологічними засадами вивчення. В історії вивчення ввічливості в лінгвістиці виокремлюють такі етапи [8, с. 32–33]:

1) класичний (прагматичний), пов'язаний із працями П. Грайса [10], теорією ввічливості Р. Лакоффа [11], П. Браун та С. Левінсона [7], Дж. Ліча [12];

2) дискурсивний, пов'язаний із поширенням дискурс-аналізу, в межах якого категорія ввічливості вивчається з урахуванням ментальних, соціо- та лінгвокультурних та інших факторів її породження в мовленні та дискурсі [1];

3) соціологічний, пов'язаний із появою інтеракційного підходу до вивчення вказаної категорії [2].

У межах класичного підходу ввічливість розглядалась як категорія суто прагматична. На особливу увагу заслуговує розробка питань ввічливості з погляду максим комунікації та принципу співпраці П. Грайса, згідно з яким пропонуються максими: кількості (зробіть своє повідомлення настільки інформативним, наскільки це зумовлено метою спілкування; не робіть повідомлення більш інформативним, ніж це потрібно); якості (не кажіть неправди, не кажіть чогось, якщо Вам бракує достатньої кількості фактів, доказів); релевантності (не відволікайтесь від теми); способу дії (уникайте незрозумілості висловлювання, запобігайте двозначності, висловлюйтесь стисло). Дж. Ліч трактував принцип співпраці та максими як набір правил, які певним чином регулюють спілкування та актуалізуються в мовленнєвих актах [12, с. 138].

Згідно з теорією ввічливості П. Браун та С. Левінсона, основою ввічливості є поняття суспільного «обличчя», яке стосується бажання уникнути перешкод у своїх діях та бажання отримати схвалення своїх дій. У зв'язку з цим науковці вирізняли позитивну ввічливість (*positive politeness*), пов'язану з виявом солідарності, та негативну (*negative politeness*), яка стосується надання максимальної свободи дій. П. Браун та С. Левінсон ввели поняття позитивного та негативного обличчя. Перше стосується переконання в бажаності дій, а друге – намагання уникнути перешкод у їх виконанні [7, с. 268]. П. Браун та С. Левінсон зазначали, що певні мовленнєві акти потенційно загрожують обличчю індивіда. До них вони відносили такі, що загрожують позитивному обличчю мовця (вибачення, реакція на комплімент, зізнання), позитивному обличчю слухача (критика, незгода, торкання табуєваних тем), а також ті, що загрожують негативному обличчю мовця (при-

йняття пропозиції, відповідь на подяку) та негативному обличчю слухача (наказ, порада, загроза) [7, с. 270].

На думку Т. ван Дейка, категорія ввічливості відіграє допоміжну роль у будь-якому дискурсі [9, с. 132]. Увічливість, за Т. ван Дейком, стосується соціальних умов, які утворюють прагматичні правила та є когнітивно зумовленою, релевантною лише тією мірою, якою учасники комунікації знають ці правила та здатні використовувати й пов'язувати власні інтерпретації подій із соціальними характеристиками контексту [9, с. 134].

Отже, на відміну від класичних теорій ввічливості, дискурсивний підхід до її дослідження прив'язаний передусім до контексту та до інтерпретації мовленнєвої діяльності самими учасниками спілкування. У центрі уваги представників дискурсивного підходу до інтерпретації ввічливості знаходиться увесь алгоритм дій, який дозволяє учасникам комунікації оцінити те чи інше висловлення як ввічливе чи неввічливе [1, с. 25].

Не заперечуючи концептуальні досягнення дискурсивного підходу, інтеракційний підхід зосереджується на аналізі інтеракційних складників комунікативної взаємодії, підкреслюючи роль адресата в оцінці мовлення адресанта як ввічливого чи неввічливого. Такий аналіз дозволяє враховувати не тільки соціальні та лінгвістичні основи процесів взаємодії учасників комунікації, але й моральні норми тактовності, ввічливості. У цьому підході зберігається та відтворюється властива для постмодерністського підходу ідея про спільне конструювання значення учасниками комунікативної взаємодії [2, с. 6]. Комунікативні норми регулюються при цьому соціо- та етнокультурними стандартами комунікативної поведінки, а також традиціями, на основі яких створюються стереотипні оцінки комунікативної ситуації та її розвиток.

Увічливість актуалізується вербальними та паравербальними засобами. До останніх можна віднести такі етикетні паравербальні засоби як: дистанція співбесідників, їх розташування, рухи одне до одного, тактильну комунікацію (наприклад, поцілунок руки, дотики, поплескування тощо).

Актуалізація ввічливості в різних сферах комунікації та типах дискурсу здійснюється різнорівневими мовними одиницями, семантика, прагматичне навантаження та контекст використання яких указують на комунікативну інтенцію мовця бути ввічливим щодо співбесідника. Під комунікативною інтенцією, наслідуючи Е. О. Куш, розуміємо осмислений комунікативний намір мовця, який визначає внутрішню програму його

мовлення та вибір мовних засобів для її реалізації [4, с. 118].

Безпосереднім складником увічливості є геджування (від англ. *hedge* – *невизначений, ухильний вислів*). Його вважають «етикетним складником дискурсу» [8, с. 17], його категорією, спрямованою на досягнення позитивного результату спілкування [5, с. 14].

Феномен геджингу є інгерентною характеристикою англomовного наукового спілкування. О. М. Ільченко називає геджування його універсальним маркером, який характеризує смислове та прагматичне навантаження англomовних наукових текстів [3, с. 147]. Саме за допомогою геджування науковці можуть вуалювати негативну думку та пом'якшувати категоричність своїх тверджень в англomовних наукових текстах зокрема.

Треба зауважити, що у процесі свого переміщення з економічної в лінгвістичну сферу геджування як термін практично повністю зберегло своє значення, позначаючи «мовне страхування», тобто захист від радикальних поглядів, агресії та неприємних висловлювань на адресу іншої сторони. Т. В. Ларіна зазначає, що геджування виявляється у «використанні слів та зворотів, функція яких полягає в тому, щоб зробити поняття більш завуальованим, приховуючи свої наміри та погляди на питання, яке розглядається» [5, с. 125].

Зазначимо, що вперше застосував цей термін Дж. Лакофф, звернувши увагу на специфічну властивість слів типу *власне кажучи, вельми, дуже*, які сприяли або більш чіткому висловлюванню думки або, навпаки, її розмитості. Дж. Лакоффа цікавив передусім предикативний аспект геджування, однак він зауважив здатність геджування виявлятися за допомогою інших мовних засобів [11, с. 251]. Г. Клемен розвинув ідеї Дж. Лакоффа та підтвердив, що поняття «*hedging*» саме собою несе неясність, а не тільки представляє речі такими, якими вони є. Геджування – це обмеження у висловлюваннях або твердженнях з метою скорочення ризику, пов'язаного зі сказаним [8, с. 18]. Геджування спрямоване на ослаблення сили висловлювання, без якого воно може звучати неввічливо, дуже емоційно або навіть агресивно.

У текстах англomовної наукової літератури спостерігається зменшення категоричності висловлювання автором та визначення впевненості в істинності пропозиції, що пов'язане з особливостями формування наукової картини світу, поняттям про відносний характер істини. Некатегоричність висловлювання досягається за допомо-

гою використання низки мовних засобів зниження категоричності. Геджі передусім зменшують категоричність висловлювань, забезпечуючи м'який вплив на адресата з огляду на те, що менш категоричне висловлювання має більше шансів бути позитивно сприйняте адресатом [8, с. 20].

Найбільш важливими та показовими критеріями хеджування є:

- 1) змінюваність, тобто наявність у висловлюванні лексичних одиниць й оборотів, які можна замінити іншими, як правило, більш точними й конкретними або просто опустити без втрати значення;
- 2) збільшення витрат мовних засобів (геджування висловлювань часто тягне за собою збільшення обсягу того чи іншого висловлювання);
- 3) зниження точності й конкретності та збільшення абстрактності;
- 4) підвищене відсторонення автора від сказаного та написаного ним [8, с. 21].

Засобами актуалізації геджування та ввічливості, які використовуються в англomовних наукових текстах, є перформативи, тобто висловлювання, які є еквівалентними діям, учинками, значення яких не може бути оцінене як правильне чи неправильне, модальні засоби зниження категоричності, одиниці вуалювання негативної думки та деперсоналізації автора.

До перформативів, притаманних англomовним науковим текстам, відносять:

- висловлювання з дієсловами *suggest, guess, imply*, вживання яких зумовлене прагматичним фактором зняття з мовця відповідальності;
- висловлювання, семантико-граматична організація яких дозволяє «усунути» думку, інтенції чи дії автора: *we started to plan <...>; we say that the system <...>; in this book we are concerned;*
- висловлювання з дієсловами з іллокутивною силою пропозиції типу *offer*;
- висловлювання з модальними слова із семантикою «необхідності», в яких значення необхідності пом'якшується іншими геджами *really, surely*;
- висловлювання із словами, які замінюють значення «впевненості» значеннями «можливості», «вірогідності», дієсловами *can i may, be likely, seem, find, observe, determine, detect*, прислівниками *supposedly, arguably*, прикметниками *probable, possible*, звором *there is every possibility* як потребою уникнути загрози втратити «обличчя» [8, с. 22].

Зниження категоричності висловлювання здійснюється за допомогою модальних слів зі значенням припущення, невпевненості, сумнівності тощо.

Модальні слова типу *might, may* відіграють важливу роль у формуванні плану змісту висловлювань гіпотетичної модальності [3, с. 152]. О. М. Ільченко зауважує, що непрямі висловлювання з модальними словами частіше за все мають своє прагматичне завдання, яке виражене спонуканням до дії [3, с. 153]. У відповідному контекстуальному оточенні означені одиниці можуть висловлювати суб'єктивну оцінку висловлювання, пом'якшувати його категоричність шляхом звуження універсальності запропонованої думки чи інформації, обмеження їх особистим досвідом мовця.

Вуалювання негативної думки реалізується за допомогою засобів творення ефекту деперсоналізованої об'єктивності, уникнення прямого заперечення, поступового зменшення впевненості в істинності висловлювання, пом'якшення негативної оцінки, застереження, скромності, обмеження й висновків дослідження. Для цього використовуються мовні засоби вираження деперсоналізації, протиставлення, апроксимації, некатегоричного заперечення, а також риторичні запитання.

Зменшення ефекту негативності досягається через поступове зменшення впевненості в істинності висловлювання (*on the one hand; (on) the flip side (of the coin); for one thing; although; though; albeit; however; (but) along the way; despite; in spite of; nonetheless; nevertheless; still; yet; while* тощо). Пом'якшення негативної оцінки досягається через висловлення застереження, зокрема щодо обмеження умов реалізації дії в майбутньому (*to be fair; to put it squarely; bluntly; frankly (speaking); at any rate; in any case; caveat; unfortunately*).

Увічливість в англомовних наукових текстах актуалізується не тільки гедждингами, але і шляхом особливої структурно-семантичної організації речень, текстів (наприклад, чергування кате-

горичних і некатегоричних номінацій у них), за допомогою різнорівневих мовних одиниць із відповідним значенням та прагматичним навантаженням, паравербальними та невербальними візуально-риторичними засобами.

Висновки і пропозиції. Отже, поняття увічливості не знайшло єдиного трактування в лінгвістиці. Це зумовлено не тільки його комплексністю та багатоаспектністю, але й різними теоретичними та методологічними засадами його вивчення. У лінгвістиці виокремлюють три ключові етапи увічливості як категорії, яка знаходить свою мовну актуалізацію: класичний, пов'язаний із її розглядом як прагматичної категорії з погляду максим комунікації, феномену обличчя мовця, мовленнєвих актів, що є її актуалізаторами; дискурсивний, у межах якого аналіз категорії увічливості здійснюється з урахуванням ментальних, соціо- та лінгвокультурних її породжень у дискурсі; інтеракційного підходу до вивчення вказаної категорії, яке базується на ідеї спільного конструювання та розуміння значень та оцінок учасниками спілкування.

Категорія увічливості актуалізується вербальними та невербальними засобами. До останніх відносять невербальні та етикетні паравербальні засоби. Оскільки увічливість виявляється геджуванням, яке є вербальним етикетним складником дискурсу, в англомовних наукових текстах роль вербальних засобів актуалізації увічливості виконують насамперед геджинги – одиниці пом'якшення категоричності висловлювання, засоби вуалювання негативної думки та деперсоналізації висловлювання. Перспективи подальших досліджень убачаємо в детальному аналізі геджинів різножанрових текстів англомовної наукової комунікації.

Список літератури:

1. Васильєва О. О. Увічливість в англомовному науковому дискурсі: проблема визначення. *Збірник наукових статей. Серія «Філологія»*. Київ : КДЛУ, 2000. № 4. С. 20–26.
2. Гавазова В. И. Русский речевой этикет: социолингвистический аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Краснодар, 2000. 23 с.
3. Ільченко О. М. Хеджінг в аспекті етикетизації. Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. Київ: Логос, 2000. № 38. С. 147–155.
4. Куш Е. О. Лінгвоідеологічні та комунікативні особливості політичного дискурсу Великобританії з питань імміграції. *Мова і культура. Наукове видання. Серія «Філологія»*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. Вип. 7. Т. 3. Ч. 2. С. 116–122.
5. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах : монография. Москва: Академия, 2003. 315 с.
6. Савойская Н. П. Лингвокультурологические особенности концепта «вежливость» : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2005. 22 с.
7. Brown P. Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage* Cambridge: Cambridge Press, 1987. 345 p.
8. Clemen G. *The Concept of Hedging: Origins, Approaches and Definitions*. Berlin : Walter de Gruyter, 1996. 248 p.

9. Dijk T. A. van. *Ideology: a Multidisciplinary Approach*. London : Sage Publications, 1998. 374 p.
10. Grice H. P. *Logic and Conversation. Syntax and semantics*. New York: Academic Press, 1975. № 3. P. 41–58.
11. Lakoff G. *Hedges: A Study Of Meaning Criteria And The Logic Of Fuzzy Concepts*. Chicago: Chicago University Press, 1972. 296 p.
12. Leech G. *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983. 442 p.

Pylypiv M. V., Byalyk V. D. THE CATEGORY OF POLITENESS AND MEANS OF ITS ACTUALIZATION IN ENGLISH-LANGUAGE SCIENTIFIC TEXTS

The article is devoted to the study of politeness as a category that has linguistic embodiment. Main stages and directions of the study of politeness that exist in linguistics are defined, verbal and non-verbal means of its expressing are found out, correlation between politeness and hedging is established, means of their actualization in English-language scientific texts are analyzed in the article.

The category of politeness is interpreted differently by linguists because of its complex multifold character and different theoretical and methodological principles of its study. The following stages of its study are distinguished in linguistics: classical, in which it is analyzed as pragmatic category of speech and communication; discursive, in which mental, socio- and linguocultural origin and constituents of it are taken into consideration; interactional, based on the idea of mutual construction and understanding of politeness by participants of communication.

The category of politeness is expressed by verbal and non-verbal means. Politeness is also revealed in hedging, which is thought to be an integral feature of English-language scientific communication determining semantic and pragmatic characteristics of its texts. Having an economic origin, the term «hedging» is used in linguistics practically with the same meaning as in economics. This term denote, so called 'language insurance', i.e. protection of an addressee from categorical and unpleasant statements.

Politeness and hedging are actualized in English-language scientific texts by units of softening of categorical statements, means of veiling the negative thoughts of the authors and units of depersonalizing of their statements. Politeness in English-language scientific texts is actualized also by multi-level language units with appropriate etiquette meaning and pragmatic loading, as well as by corresponding nonverbal visual and rhetorical means of scientific communication.

Key words: *English-language scientific texts, politeness, hedging, means of actualization, stages of study, self-righteousness, pragmatic category.*